

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SELÇUK

Dergisi

YIL : 2

SAYI : 1

ARALIK - 1986

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

MÜSLÜMANLAR'IN İSTANBUL'U FETHETMEK İÇİN YAPTIKLARI İLK ÜÇ MUHASARA

Yrd. Doç. Dr. Şahin UÇAR (*)

Sadece Ermeni tarihçi Sebeos'un bahsettiği ve başka bir seferle karıştırılmış intibai veren bir sefer sayılmazsa, ilk İstanbul muhasarası, Muaviye'nin halifeliği sırasında olmuştur. "Hicri 41 yılının ilk yarısında, 661 yazında Muaviye halife oldu. Bizans'a karşı daha valiliği zamanında başlattığı kara ve deniz savaşlarını fasılasız olarak, ısrarla devam ettirdi. Gayesi Bizans payitahtını fethederek kesin neticeyi almaktı. Buna mukabil o sıralarda artık kendisine itaat etmiş bulunan Irak'taki otoritesinin kuvvetlendirilmesi vazifesini Küfe ve Basra'daki valilerine bırakmıştı." (1)

Bizans İmparatoru Konstans ise, Muaviye halife olduğu sırada ikametgahını batıya taşıyarak İstanbul'u terketmek kararına varmıştı. Zira takib ettiği Kilise siyaseti ile Ortodoks kilisesinin desteğini kaybetmiş ve bu yetmiyormuş gibi, 660'da kardeşi Theodosius'u önce papaz olmaya, yani o sırada birlikte yürüttükleri müşterek imparatorluktan çekilmeye, zorlamış ve bilahere öldürtmüştü idi. Bu yüzden halk ondan nefret etmeye ve ona ikinci Kabil demeye başlamıştı. Bu şartlar altında İstanbul'da ikametden hoşlanmayan imparator, İtalya'ya giderek Lombardlar'la mücadeleye başladı. 663 temmuzunda Roma'da bir müddet kaldıktan sonra, Napoli'ye oradan da Sicilya'ya geçti. O sıralarda Sicilya da devamlı Arap taarruzlarına maruz kalyordu. Konstans Siraküza'yı kendisine payitaht yaparak Sicilya'ya yerleşti. (2)

Böylece Muaviye, daha valiliği zamanında başlattığı ve fakat iç savaş sebebiyle yarım bırakmak zorunda kaldığı, Bizans'la mücadeleye yeniden başladı. Yakubi'ye göre H. 41 (M. 661-662) yılında,

(*) Selçuk Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

(1) J. Wellhausen, Arap Devleti ve Sukutu, terc: F. Işıltan, Ankara 1963, s. 53 - 54.

(2) G. Ostrogorsky, History of the Byzantine State, New Brunswick, 1957, s. 109. (F. : 5)

Habib bin Mesleme bir Anadolu seferi yapmıştır. (3) Fakat diğer kaynaklar bu tarihte yapılmış böyle bir seferden bahsetmiyorlar.

Taberî'ye göre, ilk sefer 42 (662-663)'de Alanlar şe Bizanslılar'a karşı yapılmıştır. (4) Theophanes, Araplar'ın Anadolu seferlerinden ilk defa 6154 hilkat yılı vukuatında bahsetmektedir. Bu yıl, Selevki 974, hicri 43 yazına (663) isabet eder. (5) Yakubi (6) ve Elias'a (7) göre, Busr b. Ebi Ertat 43 seferinde Arap ordusunun kumandanı idi. Taberî bu habere, Vakıdî rivayetine göre Busr'un İstanbul'a kadar ilerlediğini fakat diğer otoritelerin bunu kabul etmediklerini, ilave ediyor. (7) Menbiç'li Agapius'ta, Vakıdî gibi, Basr'un İstanbul'a kadar gittiğini yazıyor. (9)

664 te Abdurrahman b. Halid b. Velid Kolonia'ya (10) (Aksaray) kadar ilerledi ve orada kışladı. Konstans kendisiyle birlikte Anatolicon Thema'sı askerlerinin mühim bir kısmını Batıya götürmüş olduğu için, Abdurrahman bu kadar rahatlıkla ilerleyebilmişti. (11) Abdurrahman, Kolonia'da kışladı ve Karalis gölündeki (Beyşehir gölü) Uzun Ada'ya başarısız hücumlar yaptıktan sonra, 665'te Anatolicon Themasi'nın Karargahı olan Amorion'u muhasara etmesi için kuvvetlerinin bir kısmını orada bırakarak, Pergamum (Bergama) ve Smyrna'ya (İzmir) başarısızca hücum ettikten sonra Pessinus'u aldı. Aynı zamanda Busr b. Ebi Ertat'da bir deniz seferi yapmıştı. Herhalde denizden Abdurrahman'ın İzmir'e taarruzunu desteklemiş olsa gerekir. (13) Abdurrahman'ın bu akını sırasında, Ana-

-
- (3) Yâkûbî, Tarih, neşr: M. Th. Houtsma, Leiden, 1883, c. II, s. 239.
 (4) Taberî, Tarih el Rusûl ve'l-Mulûk, neşr: M. J. De Goeje, Leiden, 1879 - 1898, c. VII, s. 16.
 (5) J. Wellhausen, Die Kämpfe der Araber mit den Romaern in der Zeit der Umayyaden, Philosophische Heft 4, Göttingen, 1901, s. 421.
 (6) Yâkûbî, a.g.e., c. II, s. 239.
 (7) Elias Nisibenus, Fragmente Syrischer und Arabischer Historiker, neşr: F. Baethgen, Abhandlungen für die Kunde des morgenlandes, VIII, No. 3, Leipzig, 1884, s. 25.
 (8) Taberî, c. VII, s. 27.
 (9) Menbiç'li Agapius, Kitab ül-Unvân, Histoire universelle, neşr: A. A. A. Vasiliev, Patrologia orientale V, VII, VIII, Paris, 1909, s. 488.
 (10) Kolonia Archelais'in mevkii hakkında bkz: W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, terc: M. Pektaş, İstanbul, 1930. s. 250.
 (11) E. W. Brooks, The Successors of Heraclius, Cambridge Mediaeval History, Cambridge, 1957, c. II, s. 396.
 (12) Pessinus, Sivrihisar'ın 12 mil güneyindeki Balahisar'dır. bkz: W. M. Ramsay, a.g.e., s. 245.
 (13) Taberî, c. VII, s. 67.

Habib bin Mesleme bir Anadolu seferi yapmıştır. (3) Fakat diğer kaynaklar bu tarihte yapılmış böyle bir seferden bahsetmiyorlar.

Taberi'ye göre, ilk sefer 42 (662-663)'de Alanlar şe Bizanslılar'a karşı yapılmıştır. (4) Theophanes, Araplar'ın Anadolu seferlerinden ilk defa 6154 hilkat yılı vukuatında bahsetmektedir. Bu yıl, Selevki 974, hicri 43 yazına (663) isabet eder. (5) Yakubi (6) ve Elias'a (7) göre, Busr b. Ebi Ertat 43 seferinde Arap ordusunun kumandanı idi. Taberi bu habere, Vakıdî rivayetine göre Busr'un İstanbul'a kadar ilerlediğini fakat diğer otoritelerin bunu kabul etmediklerini, ilave ediyor. (7) Menbiç'li Agapius'ta, Vakıdî gibi, Basr'un İstanbul'a kadar gittiğini yazıyor. (9)

664 te Abdurrahman b. Halid b. Velid Kolonia'ya (10) (Aksaray) kadar ilerledi ve orada kışladı. Konstans kendisiyle birlikte Anatolicon Thema'sı askerlerinin mühim bir kısmını Batıya götürmüş olduğu için, Abdurrahman bu kadar rahatlıkla ilerleyebilmişti. (11) Abdurrahman, Kolonia'da kışladı ve Karalis gölündeki (Beyşehir gölü) Uzun Ada'ya başarısız hücumlar yaptıktan sonra, 665'te Anatolicon Theması'nın Karargahı olan Amorion'u muhasara etmesi için kuvvetlerinin bir kısmını orada bırakarak, Pergamum (Bergama) ve Smyrna'ya (İzmir) başarısızca hücum ettikten sonra Pessinus'u aldı. Aynı zamanda Busr b. Ebi Ertat'da bir deniz seferi yapmıştı. Herhalde denizden Abdurrahman'ın İzmir'e taarruzunu desteklemiş olsa gerekir. (13) Abdurrahman'ın bu akını sırasında, Ana-

-
- (3) Yâkûbî, Tarih, neşr: M. Th. Houtsma, Leiden, 1883, c. II, s. 239.
 - (4) Taberi, Tarih el Rusûl ve'l-Mulûk, neşr: M. J. De Goeje, Leiden, 1879 - 1898, c. VII, s. 16.
 - (5) J. Wellhausen, Die Kämpfe der Araber mit den Römern in der Zeit der Umayyaden, Philosophische Heft 4, Göttingen, 1901, s. 421.
 - (6) Yâkûbî, a.g.e., c. II, s. 239.
 - (7) Elias Nisibenus, Fragmente Syrischer und Arabischer Historiker, neşr: F. Baethgen, Abhandlungen für die Kunde des morgenlandes, VIII, No. 3, Leipzig, 1884, s. 25.
 - (8) Taberi, c. VII, s. 27.
 - (9) Menbiç'li Agapius, Kitab ül-Unvân, Histoire universelle, neşr: A. A. A. Vasiliev, Patrologia orientale V, VII, VIII, Paris, 1909, s. 488.
 - (10) Kolonia Archelais'in mevki hakkında bkz: W. M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, terc: M. Pektaş, İstanbul, 1930. s. 250.
 - (11) E. W. Brooks, The Successors of Heraclius, Cambridge Medieval History, Cambridge, 1957, c. II, s. 396.
 - (12) Pessinus, Sivrihisar'ın 12 mil güneyindeki Balahisar'dır. bkz: W. M. Ramsay, a.g.e., s. 245.
 - (13) Taberi, c. VII, s. 67.

dolu'da iskan edilmiş olan bazı Slavlar (14) da ona iştirak ettiler; Abdurrahman böylece yine Bizans toprağında kışladı ve bilahere Emesa'ya (Hims) döndü ki, kısa bir müddet sonra da rivayete göre zehirlenerek öldürmüştür. (15)

Yakubi'ye göre, 46 (666-667) yılında, Malik b. Hübeyre Anadolu'ya bir akın yaptı ve kışı da orada geçirdi. (16) 667 de Busr b. Ebi Ertat, Malatya'nın batısındaki Hexapolis bölgesini tahrip etti. (17) Bu malumat Arap kaynaklarında yoktur. Taberi'ye göre 47 (667-668) yılında Malik b. Hübeyre bir Anadolu seferi daha yapar ve kış mevsimini de Anadolu'da geçirir. (18) Yakubi (19) ve Elias (20) ta aynı malumatı tekrar ediyorlar. Taberi'ye göre, ayrıca Abdurrahman b. el-Kaynî de Yalvaç'da kışlamıştır.

İstanbul'un ilk muhasarası 49 yılında vukubulmuştur. Fakat Bizans kaynaklarından öğrendiğimize göre, bu ilk Kostantiniye seferi -Vakıdî'nin itibar görmeyen 43 (663-664) seferi ve Sebeos'un yine aynı şekilde inandırıcı gözükmeyen 653 seferi sayılmazsa- Saborius'un isyanı sebebiyle başlayan 48 (668) seferinin devamı olarak telakki edilmesi gerekmektedir. Konstans bir isyan neticesinde Siraküza'da 15 temmuz 668 de katledilmişti. (21) Armeniakoi thema'sının

- (14) Muaviye İç savaşla meşgul olduğu sırada 658 de, Konstans bir balkan seferi yapmıştı. Bu seferden dönerken bir çok Slav kabilelerini de beraberinde getirerek Anadolu'ya iskan etdi. Bu tarihten sonra Anadolu'da Slavlar görülmeye başlamıştır. 665 te askerden kaçarak Abdurrahman idaresindeki Araplar'a iltihak eden bu Slavlar 5000 kişi idiler. bkz: Ostrogorsky, s. 105.
- (15) E. W. Brooks, «The successors...» s. 396. Aslında bu seferin kronolojisi biraz karışık görünüyor. Taberi'ye göre, (c. VII, s. 67, 86) sefer 44 (664-665) de yapılmış olup, Anadolu'da kışlama 45 de, Hims'a geri dönüş ise 46 da vukubulmuştur. Fakat Yakubi'ye bakılırsa 45 de, Abdurrahman Psidia'daki Antakya'ya (Yalvaç) kadar bir akın yapmış ve kışı da orada geçirmiştir. Wellhausen'a göre (Die Kampfe. s. 422): «Abdurrahman'ın bu suretle iki sefer yapmış olması ihtimalinden bahsetmek güçtür; şayet o, h. 45 kışını Anadolu'da geçirmişse, o halde Anadolu seferini 44 de değil de 45 yazında yapmıştır. Çünkü 45 yılı ilkbaharda başlamaktadır. Şu halde Theophanes'in verdiği tarihler doğrudur: 45 yazı A. M. 6156 ya, Selevki 976 ya tekabül etmektedir. Theophanes'e göre de seferin devam ettiği kış A. M. 6157'ye denk gelmektedir. Geri dönüş 46 (666) da olmuştur.»
- (16) Yakubi, C. II, s. 240.
- (17) E. W. Brooks, «The successors...» s. 396.
- (18) Taberî, c. VII, s. 84.
- (19) Yakubi, c. II, s. 240.
- (20) Elias Nisibenus, a.g.e. s. 26.
- (21) Ostrogorsky, History of the Byzantine State, s. 110.

kumandanı Saborius ta, Konstans II. idaresine karşı 668 de isyan etmiş bulunuyordu. Wellhausen'a göre «Konstans'ın hüküm sürdüğü con yazda (668) de Fedale sefere çıkmıştır.» (22)

Saborius, Muaviye'ye Sergios adında birini elçi olarak gönderdi. O sırada babası Konstans'a vekaleten İstanbul'da hüküm süren Konstantinos da mabeyincisi Andreas'ı bir takım hediyelerle birlikte Muaviye'ye göndererek, asiye yardım etmemesini istedi. Theophanes bu elçilerin Muaviye ile müzakerelerine dair bazı tuhaf tafsilat vermektedir. Muaviye evvela Sergios'la görüşür. Fakat Andreas'ı huzuruna kabul edince Sergios eski itiyadına kapılarak ayağa kalkar. Muaviye, Sergios'un bu hareket tarzını tenkid eder ve Sergios ta ertesi günü tavrını değiştirir. Bu yüzden Andreas ile münakaşa ederler ve Sergios, Andreas'a «hadım olduğu için bir kadından farksız ve saygıya değmez bir adam» olduğunu söyleyerek ona hakaret eder. Andreas da onu hayalarını sökmekle tehdit eder. Muaviye her iki taraftan da vergi talep eder ve en çok vergi verene yardım edeceğini, her iki tarafın da düşmanları olduğunu söyler. Andreas, Arabissos geçidinden geçerek Hexapolis yoluyla (Malatya'nın batısında bir bölge) geri döner. Dönüşü esnasında imparatorun adamlarına bu yoldan geçecek olursa Sergios'un tevkif edilmesi emrini verir. Sergios yolda pusuya düşürülür ve Andreas'a götürülür; böylece Muaviye'nin Saborius'a yardım vaadini de ulaştıramaz ve Andreas tarafından işkence edilerek öldülür. Saborius bu arada Hadrianopolis'e (73) kadar ilerler. Muaviye, Fedale b. Ubeydullah ile yardım birlikleri gönderdi. Konstantinos da Saborius'un isyanını bastırmak üzere Nicephoros kumandasında bir ordu göndermişti. Fakat Saborius, Hadrianopolis'te atının sakatlanması sebebiyle düşüp öldü ve böylece adamları tekrar Bizans idaresine geçtiler. Bu arada Fedale ancak Hexapolis'e kadar gitmişti ve buradayken Saborius'un ölmü haberini alarak sefere devam etmek için Muaviye'den yardım istedi. Muaviye oğlu Yezid kumandasında yardımcı kuvvetler gönderdi. (24) Yezid b. Şeceret el-Rehavi kumandasında bir de donanma göndermişti. (25) Arap kaynaklarında bu anlatılanlara dair herhangi bir malumat yoktur. Taberî'ye göre, Abdurrahman el-Kayni Yal-

(22) J. Wellhausen, «Die Kampfe.», s. 422.

(23) W. M. Ramsay'a göre (bkz: Anadolunun Tarihi Coğrafyası, s. 151 - 154) Hexapolis bölgesi Bolvadin ve Ilgın arasındaki göller bölgesidir ve Hadrianopolis de Akşehir - Ilgın arasındadır. Safranbolu'nun eski adı da yine Hadrianopolis idi.

(24) E. W. Brooks, «The successors..» s. 397.

(25) Taberî, c. VII, s. 86.

vaç'da kışlamış, Abdullah b. Kays bir yaz seferi yapmış ve Malik b. Hübeyre de bir deniz seferi yapmıştır. (26) Yakubi'ye göre ise Abdurrahman el-Utbi bir akın yaparak Yalvaç'a kadar erişti ki bu da Taberi'deki malumatın isim farkıyla tekrarından ibaretdir. (27)

Taberi'ye göre, Yezid 49 yılında sefere çıktı ve İstanbul'a kadar vardı. Onunla beraber İbni Abbas, İbni Ömer, İbni Zübeyr ve Ebu Eyyub el-Ensari de bu sefere iştirak etmişlerdi. Ayrıca bu 49'da, Malik b. Hübeyre Anadolu'da kışlamış, Fadale, Cerebbe üzerine sefer yapmış ve orayı fethetmiş, Yezid b. Şeceret el-Rehavi de Suriye'lilerden müteşekkil kuvvetlerle bir deniz seferi yapmıştı. (28) Yukarıda anlatıldığı gibi Yezid b. Muaviye, Fadale'ye yardıma gönderilen yardımcı birliklerin başında idi ve sefere ancak 49'da çıkmıştı. İbnü'l-Esir bu hususta daha tafsilatlı malumat veriyor:

Muaviye, bu seferin kumandasını Sufyan b. Avf'a vermiş ve oğlu Yezid'e onunla birlikte gaza etmesini emretmiştir. Yezid bu sefere gitmek istemez, ağırdan alır -ki bu sırada Arap ordusu Kadıköy'de açlık ve hastalıktan ötürü çok ıstırap çekmektedir- Şam civarında Deyr-i Murran'daki ikametgahında ordunun çektiği sıkıntılarla alay eder:

«Çektikleri sanki benim umurumda, Kadıköyde humma ile çiçekten, Deyri Murran'da, Ümü Gülsüm yanımda, halılar üstünde kafa çekerken.»

(Ümmü Gülsüm Yezid'in karısıdır)

Bu şiir Muaviye'nin kulağına gidince, diğerlerine isabet eden hastalıklara o da yakalansa bile, Yezid'i Fadale'nin yanına göndereceğine yemin eder. (29)

Yine İbnü'l-Esir'e göre, Ebu Eyyub el-Ensari bu sefer esnasında Kostantiniyye yakınında vefat etti ve surlara yakın bir yerde defnedildi. Kostantiniyye ahalisi onun ruhaniyeti namına yağmur duası yaparlar. Peygamberin bütün savaşlarına iştirak etmişti ve Sıffin'de ve diğer seferlerinde Ali ile birlikte idi. (30)

(26) Ayni eser, c. VII, s. 86.

(27) Yakubi, c. II, s. 240.

(28) Taberi, c. VII, s. 86.

(29) İbnü'l-Esir, El-Kamil fi't-Tarih, neşr: C. Tornberg, Lugduni Batavorum, 1870, c. III, s. 457.

(30) Ayni eser, c. IIIr, s. 458.

Theophanes ve Agapius'a nazaran Yezid, Fadale'nin kuvvetlerine Malatya'da iltihak etmiş ve beraberce Kadıköy'e kadar gitmişlerdir. Wellhausen, Theophanes'in bu hususta yanlışlığı ve Yezid'in (İbnü'l-Esir'de de görüldüğü gibi) Kadıköy'e varmasından önce orada bir Arap ordusu bulunduğu kanatındadır. (31) Wellhausen bu seferi şöyle hülâsâ ediyor: «Theophanes'in İstanbul muhasarası hakkında bilgi vermemesi acaiptir; buna karşılık düşmanların seferden geri dönerken kısa bir zaman için Amorion'u aldıklarını yazmaktadır.» Dikkati çeken bir husus ta boğazı aşmak için mutlaka bir donanma gerekmesine rağmen, böyle bir Arap donanmasından bahsedilmeyişidir. Seferin Konstans II. ile Konstantinos Pogonatos arasındaki hükümet değişikliği arasında meydana gelmiş olması Theophanes ve İsidoris'e göre kesindir. Bu hükümet değişikliği 6160 hilkat yılının sonbaharında (Selevki 980) olmuştur. Bu hicri 49 öncesine tekabül eder. Konstans'ın hükümette bulunduğu son yazda (6159) Fadale sefere çıkmış, fakat ancak Konstans'ın ölümünden sonra Kadıköy'e varabilmiştir. Orada 6160 kışında konakladı, ve büyük sıkıntılarla karşılaştı. Kıştan sonra 49 başlarında (669) da Yezid Kadıköy'de gelerek ona katıldı ve İstanbul'a hücum için ilerlediler. Küçük Asya'dan Suriye'ye dönüş te aynı yılın yaz aylarına rastlamış olmalı. Bu seferin iki kış bir yaz devam ettiği anlaşılmaktadır. (32) Yiyecek kıtlığı ve hastalık sebebiyle geri dönmeye mecbur oldular, fakat dönüşte Anadolu'dan geçerken Amorion'u fethettiler. Burada 5000 kişilik bir garnizon bırakıldı. (33) Fakat çok karlı bir kış gecesinde Andreas, Arap garnizonunu gafil avlayarak hepsini katletti. Ayrıca aynı yıl içinde bir Bizans donanması Suriye sahil şehirlerine bir karşı taarruz yapmıştı. (34)

50 yılında Fadale b. Ubeyd deniz yolu ile tekrar Marmara'ya geldi ve Kyzicus'ta (Kapıdağ yarımadası) kışladı. Kış son derece sert geçti ve Araplar çok müşkilat çektiler. Aynı zamanda Busr b. Ebi Ertat ve Sufyan b. Avf'ta Anadolu'ya yapılan mutad akınları tekrarladılar. Ertesi yıl (51) aynı suretle akınlara devam edildi. Fadale b. Ubeyd yine Anadolu'da kışladı, Busr b. Ebi Ertat bir yaz seferi (Sai-fe) daha yaptı. (35) Yakubi'ye göre, Muhammed b. Abdurrahman da bir akın yapmıştır. (36) 52 (672) yılında Sufyan b. Avf yine Anadolu

(31) J. Wellhausen, «Die Kampfe..» s. 422.

(32) J. Wellhausen, «Die Kampfe..» s. 423.

(33) E. W. Brooks, «The successors», s. 397.

(34) J. Wellhausen, «Die Kampfe..» s. 423.

(35) E. W. Brooks, «The successors», s. 397.

(36) Yakubi, c. II, s. 240.

seferine çıkar ve kışı da düşman arazisinde geçirir; Fakat bu yıl içinde vefat ettiğinden kumandayı Abdullah b. Mesadet el-Fezariye bırakmıştır. Bu Vakıdî rivayetidir ve Taberî, diğer bazı ravilerin kanaatine göre kumandanın Busr b. Ebi Ertat olduğu ve Sufyan'ın da bu sefere iştirak etmiş olduğunu ilave eder. (37) Ayrıca Muhammed b. Abdulah el-Sakafi kumandasında bir de yaz seferi yapmıştır.

Bu yılın sonunda Muaviye, Batı Anadolu sahillerine bir donanma sevketti. Donanmanın bir kısmı İzmir'de diğer bir kısmı da Likya sahillerinde demirledi. Karadan ve denizden işbirliği yapılarak tertiplenmiş planlı ve uzun vadeli bir askeri hareket başlıyordu. (38) Yakubî 53'de Muhammed b. Malik'in bir akın yaptığını ve «Tarsus'un bu yıl fethedildiğinin söylendiğini» yazıyor. (39) Taberî'ye göre Abdurrahman b. Ümm'ül-Hakem kumandasındaki kuvvetler kışı Anadolu'da geçirmişlerdir. (40) Yine bu yıl içinde, Rodos'ta da bir müslüman kolonisi tesis olundu. Cünade b. Ebu Ümeyye kumandasındaki donanma ile Rodos seferi yapıldı. İstanbul'a yapılacak sefer için teferrüatlı ve iyi hazırlanmış bir plan mucibince hareket eden Araplar Deniz hakimiyetini temin edebilmek için stratejik ehemmiyeti olan bu adada devamlı birlikler bulundurdular. Bunlar ziraat ve hayvancılık yapmak suretiyle geçiniyor ve tehlike anında kaleye sığınıyorlardı. Denizden gelecek muhtemel ani taarruzları haber verecek gözcüler koymuşlardı. Bunlar Bizans'ı çok taciz ediyordu, zira böylece Bizans donanmasının yolu kesilmiş oluyordu. Muaviye Rodos kolonisini erzak, malzeme ve ücret bakımından gayet iyi finanse ediyordu. Taberî, bunların Muaviye'nin vefatından sonra yani ancak Yezid devrinde Adadan geri çekildiğini yazıyor. (41)

M. Canard, 54 (674) tarihinde Ervad adasının fethedildiğine dair Arap kaynaklarının verdiği haberi şöyle tenkid ediyor: «Arap memba'arı karanlıktır Vakıdî'nin bir rivayetini nakleden Taberî'ye göre Cünadet İbni Ebi-Ümeyyet-il-Ezdi H. 54 - M. 674 tarihinde Arvad / Ervad denilen ve İstanbul civarında bulunan bir adayı fethetmiştir. Arapların bu adada yedi sene kaldıklarından ve ancak Muaviye öldükten sonra Yezid'in emriyle avdet ettiklerinden bahsedilir. Eğer Arap metinlerine bakılırsa, Brooks'un iddia ettiği gibi Arvad'ın Ro-

(37) Taberî, c. VII, s. 107.

(38) E. W. Brooks, «The successors», s. 397.

(39) Yakubî, c. II, s. 240.

(40) Taberî, c. VII, s. 123.

(41) E. W. Brooks, The Arabs in Asia Minor, 641 - 750, Journal of Hellenic Studies, XXIX, 1898, s. 187.

dos'dan başka bir şey olmadığına ve Taberi'deki ifadenin H. 53 - M. 673 te Rodos adasının Cünade tarafından fethi tarihinin alelade bir tekrardan ibaret olduğuna hükmetmek lazımgelir. Yezid'in bu adayı terketmesi hakkında her ikisinde de aynı mâlûmata tesadüf edilir. İstanbul'a yakınlık meselesi bu faraziyyeyi redde kafi bir sebep değildir, çünkü Arapların coğrafi tavsihatı çok defa keyfidir. Halkuki Theophanes'e göre Rodos fethiyle oradaki büyük heykelin bir Urfa yahudisine satılması o tarihten takriben yirmi sene evvelidir. İşte bundan dolayı Wellhausen, Vakıdî'nin bahsettiği Arvad adasının Theophanos'da görülen Kyziqus'dan başka bir şey olmadığı fikrindedir. Bu meselenin halli kolay değildir, çünkü Arapların herhalde Rodos'la Arvad'ı birbirine karıştırmış oldukları anlaşılmaktadır.» (42)

Buna göre Ervad adasının Kapıdağ yarımadası olarak kabul edilmesi mümkündür. Müslümanlar İstanbul Muhasarası boyunca kış mevsimlerini Kapıdağ yarımadasında geçiriyorlardı. Fakat evvelce de gördüğümüz gibi Kapıdağ'ın işgali (50 (670) yılındadır. Fadale kışı da Kapıdağ'da geçirmişti. 51 yılında Fadale'nin yine Anadolu'da kışladığına dair haberi, (43) Fadale'nin yine Kapıdağ'da kışladığı şeklinde anlamak mümkündür. Zira hem Arap hem de Bizans kaynakları muhasaranın 7 yıl sürdüğünü yazmaktadırlar. (44) Theophanes ve Nicephorus İstanbul fethi için yapılan mücadelenin 7 yıl sürdüğünü yazıyorlar. Halbuki Theophanes barış anlaşmasının 678 de yapıldığını yazmıştır. Ostrogorsky, 674-678 arasında 5 yıllık bir muhasara olduğu ve Bizans kaynaklarının mücadeleyi Kapıdağ fethinden itibaren 7 yıl sürmüş olarak hesapladıkları kanaatindedir. (45)

Kıbrıs, Rodos, Kos ve Sakız adalarının fethi tamamlandıktan sonra, 54 yılında Fadale ve Abdullah b. Kays Girit'te kışladılar. (46) (O yılın kış mevsimi 674 yılına isabet eder) 674 baharında Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem'in gemileriyle takviye edilen Arap filosu Ça-

(42) M. Canard, Tarih ve efsaneye göre Araplar'ın İstanbul Seferleri, Türkçe terc: İ. H. Danişmend, İstanbul Enstitüsü Mecmuası II İstanbul, 1956, s. 223.

(43) Taberi, c. VII, s. 111.

(44) Vakıdî rivayetine göre, muhasara 54 ilkbaharı ile 60 yılı arasında 7 yıl sürmüştür. Arap filosu 52 ve 53 tarihlerinde İstanbul önlerinde değilse bile yine de Bizanslılara karşı aksiyon halinde idi. Kronoloji hakkında fazla malumat için bkz: J. Wellhausen, «Die Kampfe..» s. 425.

(45) G. Ostrogorsky, History of the Byzantine State, s. 111.

(46) E. W. Brooks, «The successors..» s. 397.

nakkale boğazına girdi. (47) Gemiler haliç yakınına kadar ilerlediler ve karaya asker çıkardılar. Nisandan Eylül'e kadar orada kaldılar. Sonbahara kadar her gün deniz çarpışmaları oldu. Nihayet Araplar gemileriyle birlikte Kapıdağ'a çekildiler. Böylece Kapıdağ yarımadası donanmanın kışlık karargahı haline geldi. (48) Aynı yıl Abdurrahman b. Mesud ordusuyla Anadolu'da kışladı (49) ve yaz aylarında İstanbul civarına baskınlar yaptı. (50)

Her yıl baharın gelişi ile birlikte Arap donanması İstanbul önünde görünüyordu. 55 yılında Sufyan b. Avf Bizans toprağında (51) (Girit yakınında?) (52) kışladı. 56 (675-676) yılında Cünade b. Ebi Umeyye (Abdurrahman b. Mesud olduğu da söylenir) kumandasındaki Araplar Bizans toprağında kışladılar. Aynı yıl, Yezid b. Şecere kumandasındaki bir filo denizden, İyaz ibnü'l-Haris karadan, birer sefer yaptılar. (53) Ayrıca Malik b. Abdullah da Anadolu'da kışlamıştı. (54)

Bizans payitahtını bu muhasaradan «Grejuva ateşi» kurtardı. Bu yeni ve tesirli silah sayesinde Bizans donanması Arap donanmasından daha üstün hale geldi. Konstantinos İstanbul'u müdafaa edebilmek için Rum ateşi ile techiz edilmiş gemiler hazırlıyordu. Böylece ilk defa ateşli silahlar harp sahnesine çıkıyordu. Patlayıcı olan ve suda da yanabilen bu ateşin formülünü sadece Bizanslılar biliyorlardı ve Suriye muhacirlerinden Kallinikos isimli bir dülgere tarafından icat olunarak tam o sırada tatbik sahasına konmuştu. «Grejuva ateşi» hususi tarzda imal edilmiş borular yahut sifonlar vasıtasıyla atılan ve düşman gemilerine çarpınca ateş alan patlayıcı maddelerden terekkep ediyordu. Bu ateşin hususiyeti su üzerinde dahi yanabilmesi idi. Uzun müddet hükümet bu ateşin terkiibinin sırrını ifşa etmedi: bu silah bir çok defalar Bizans donanmasının muvaffak olmasında amil oldu. (55) Bizans Payitahtı İstanbul, Araplar tarafından fethedilmekten bu silah sayesinde kurtuldu. Grejuva ateşinin

(47) L. Caetani'ye göre 673 nisanında, bkz: Chronographia İslamica, Paris, 1912, s. 587.

(48) E. W. Brooks, «The successors..» s. 397.

(49) Baethgen, Fragmente, s. 116.

(50) L. Caetani, Chronographia İslamica, s. 599.

(51) Taberî, c. VII, s. 171.

(52) L. Caetani, Chronographia İslamica, s. 608.

(53) Taberî, c. VII, s. 173.

(54) F. Baethgen, Fragmente, s. 116.

(55) A. Vasiliev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, Türkçe terc: A. M. Mansel, Ankara, 1943, s. 272.

terkibi en geç olarak IX. asırda yazılmış ve «*Liber ignium a Marco Graeco descriptus*» adını taşıyan latince bir versiyonda neşredilmiş olan bir risalede mahfuz kalmıştır. C. Zenghelis'e göre terkinin asli unsuru «*Saltpetre*» idi (Potasyum nitrat veya sodyum nitrat); böylece Kallinikos'un keşfi barutun icadına tekaddüm eden ateşli silahların ortaya çıkmasına sebep olmuştu. (56)

58 yazında Cünade b. Ebi Umeyye kumandasında bir deniz seferi daha yapıldı. Bu herhalde İstanbul önlerindeki donanmayı takviye etmek için yapılmış olsa gerektir. Malik b. Abdullah komutasındaki kuvvetler de kara yoluyla bir Anadolu seferi yaptılar. Yezid b. Secere İstanbul önlerindeki donanma savaşları sırasında öldürüldü. (57) İslâm donanması büyük kayıplar vererek çekildi. Rum ateşi karşısında muvaffak olmaları mümkün değildi. Donanma dönüş yolunda fırtınaya yakalanarak büyük kayıplar verdi. Akdeniz sahillerindeki bu fırtınada gemilerin çoğu da Sylleum (58) (Antalya'nın biraz doğusunda Serik civarında) kayalıklarına çarparak parçalandı ve bu felaketi takiben Bizans'ın denizcilik teması Cibyrrhaeotae donanması tarafından hücumu uğradı. Sadece birkaç Arap gemisi geri dönebildi. Menbiçli Agapius'un bahsettiği 54'deki deniz seferi bu vukuatla karıştırılmış olduğu intibamı veriyor. (59) Agapius'a göre Muaviye devrinin 14. senesinde, yani hicretin 54. senesine doğru Araplar Lykia'ya kadar bir deniz seferi açıp, orada karaya çıkmışlardır. Mukabeleye gelen üç Rum patriçisi Araplardan 30.000 kişi öldürmüşler ve donanmalarını yakmışlardı. Rumlar Grejuva ateşini ilk defa bu muharebede kullanmış ve bundan sonra da adet edinmişler. Agapius bu meselede ne Ervad'dan ne de İstanbul'dan hiç bahsetmemiştir. Marius Canard, «belki de başka bir seferin mevzuu bahis olduğunu» (60) söylüyorsa da bunun İstanbul seferinin muvaffakiyetsizliği üzerine geri dönerken Arap donanmasının Pamphylia sahillerinde başına gelen felaketle ilgili bozuk bir rivayet olduğu düşünülebilir.

G. Ostrogorsky'ye göre: «Bizans'ın 678'deki zaferi küçümsenemez, çünkü bir çığ gibi ilerleyen Arap istilası ilk defa şimdi gerçek-

(56) G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine state*, s. 112.

(57) Taberî, c. VII, s. 181.

(58) H. Ahrweiler, «L'Asie Mineure et les Invasions Arabes (VIIe - IXe siècles)», *Revue Historique*, CCXXVII, Paris, 1962, s. 4 deki Arapların sefer yollarını gösteren haritada Sylleum bu mevkide gösterilmiştir.

(59) Menbiç'li Agapius, *Kitab ül - Unvan*, s. 492.

(60) M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 224.

ten durdurulmuştu. Arapların şiddetli hücumuna karşı Avrupa'nın müdafaası bakımından IV. Konstantinos'un bu zaferi bütün dünya tarihi ölçüsünde ehemmiyetli bir dönüş noktasıydı. Tıpkı III. Leo'nun daha sonra ve Charles Martel'in 732'de Poitiers'de, hristiyan dünya-sının öbür ucunda, arapları yenisi gibi. Avrupa'yı müslüman istilası selinin basmasından, kurtaran bu üç zaferin ilki ve aynı zamanda en önemlisi IV. Konstantinos'un ki idi. Şüphe yoktur ki, İstanbul'un o zaman tecrübe ettiği Arap taarruzu en sert ve en hararetlisi idi ve Bizans payitahtı müslüman taarruzuna karşı son engel idi. Gerçek bu ki o sadece Bizans imparatorluğunu değil, fakat bütün Avrupa medeniyetini kurtardı.» (61)

Theophanes, Muaviye'nin barış talebine Merdailer'in isyanını sebep olarak gösteriyor. (62) Müslüman donanmasının imhasından sonra bir Rum donanması Suriye sahillerinde demirledi. Sur ve Sayda sahilleri karşısında demirleyen donanma sahile asker çıkarmış olsa gerektir. Zira Bizanslıların tahrik ettiği Merdailer'in isyan ederek Lübnan dağlarını işgal ettiği, Cebel-i Celil'den Cebel-i Esved'e kadar istilanın yayıldığı bildiriliyor. (63) H. Lammens'e göre Arapların Anadolu'ya taarruzlarını durdurmak gayesiyle imparator'un tahrik ettiği bu Merdailer isyanı, 56 yılında başlamıştı. (64)

(61) G. Ostrogorsky, History of the Byzantine state, s. 112.

(62) J. Wellhausen, «Die Kampfe..» s. 429 - 430.

(63) Agapius, Kitab ül - Unvan, s. 493.

(64) H. Lammens, «Etudes sur la reigne du califa Omayyade Moaviya I er» Melanges de la Faculte orientale de Beyrouth, I - III, Beyrut, 1930, passim. 14 - 21.

Merdailer hakkında bilgi Belazuri, Theophanes ve Nikeforus'da vardır. Diğer bilgiler ya bunların aynı ya da güvenilmezdir. Merdailer Siyah Dağda, Amanus'da yerleşmişlerdir. Bu dağın ismi Aramice Ukame, arapça biraz değişmiş şekli «el-Lukâm»dır. Orada (Curcuma? diye bir şehilde, bayas? civarındaki kükürt çukurlarının yakınında, Gurgum'da oturuyorlardı.) Araplar tarafından daha sonra Ceracima diye isimlendirildiler. Soyları hakkında malumat sahibi değiliz. Hristiyan idiler ve Bizans hizmetinde bulunarak Heraklios'dan bu yana Bizans sınır hattını koruyorlardı. Arapların Kilikyaya ilk saldırılarında Merdailer adından bahsedilmemektedir. Fakat Merdailerin Muaviye ve emirlerinin sefer dönüşü yollarını tehlikeye düşürdüğü kabul edilmelidir. Merdailer'den ilk defa Theophanes, 6169 tarihinde bahseder. Yine Theophanes 6176 da Muaviye ve daha sonra Abdül Melik'in Bizanslılarla yaptığı anlaşmalarda Merdailerin varlığından bahsetmektedir. Arap kaynakları ise, ancak Abdül Melik'in Justinian'la yaptığı anlaşmada bunların varlığından bahsetmektedir. Bu hususta bkz: J. Wellhausen, «Die Kampfe..», s. 426.

Gerek donanmanın uğradığı felaket gerekse Merdailer isyanı, halifeyi barış taleb etmek zorunda bıraktı. Muaviye yılda 3000 dinar, 50 harb esiri ve 50 safkan at vermeyi taahhüt etti. Nikeforus'a göre 30 yıllık bir barış anlaşması yapılmıştı. (65)

Muaviyeden sonra müslümanlar Anadolu'ya muhtelif akınlar yapmakla beraber, İstanbul'u yeniden muhasara edebilmek için hazırlıklara ancak Velid devrinde yeniden başlamışlardır (705-715). Fakat 715 şubatında Velid vefat ettiğinden, İstanbul seferi projesini gerçekleştiremedi. Ancak ondan sonra halife olan kardeşi Süleyman da onun izinden gitti. Müslümanların hazırlıkları süratle inkişaf ediyordu. Taberî'ye göre 97 (715-716) yılında halifenin kardeşi Mesleme b. Abdülmelik kara yoluyla Ömer b. Hübeyre'de donanma ile harekete geçti. (66) J. Wellhausen, Mesleme'nin bu tarihten biraz daha önce harekete geçtiği kanaatindedir. (67) Menbiçli Agapius'ta Mesleme, Süleyman b. Abdülmelik devrinin daha ilk senesi içinde yola çıkmış gösterilmekte ve bu da Wellhausen'in 97 senesi girmeden evvel hareket ettiği hakkındaki faraziyesini teyid etmektedir. Agapius'a göre Anastasios, askerin isyanını haber alınca İznik'e iltica etmiş ve oradan Mesleme'ye elçi göndererek Süleyman'ın, Arap askerleriyle kendisine yardım etmesini rica etmiştir. (68) - Agapius

Mesleme, 715 sonlarında Hısn el-Sakalibe'yi (69) (Loulon) fethetti. Bu kale, Toros geçitlerine hakim olan fevkalade ehemmiyetli bir mevkiyeydi. 716'da Süleyman, Mesleme ordsunun öncüsü olarak Anadolu'ya gönderildi. (70) M. Canard'a göre, Agapius'taki, Anastasios'un Mesleme'den yardım istediğinde bahsi geçen, Süleyman'dan maksat halife değil bu Süleyman olmalıdır. (71) Süleyman Galatia'daki Amorion önünde kamp kurdu. Theophanes, Leo'nun Amo-

(65) J. Wellhausen, «Die Kampfe...», s. 425.

(66) Taberî, c. IX, s. 1309.

(67) J. Wellhausen, «Die Kampfe...», s. 440.

(68) Agapius, Patrologia Orientale, s. 501.

(69) E. Honigmann, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, terc: F. Işıltan, İstanbul, 1970, s. 42'de Loulon'dan bahseden Honigmann'a göre Loulon'un harabeleri Ulukışla yakınındadır. W. M. Ramsay'a göre ise (Anadolunun Tarihi Coğrafyası, s. 391), Hısn el-Sakabile Loulon'dur ve Slavlar'ın (Sclavinia-lıların) şehri manasına gelir.

(70) E. W. Brooks, «The Successors...», s. 417.

(71) M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 251.

Agapius
rion önlerinde Süleyman'la ve Baccharos (72) (Bahteri) isminde biriyle giriştiği müzakerelerden bahseder. (73)

Süleyman Amorion'u muhasara ettiğinde, Şehirde garnizon yoktu; surların kuvveti ve halkın cesareti sayesinde uzun müddet direndiler. Leo'nun Theodosios'a itaat etmediğini ve elinde güçlü birlikler bulunduğunu öğrenen Arap kumandanı imparatora karşı onunla müşterek hareket etmeye ve onun birliklerini desteklemeye karar vererek Leo'ya şöyle bir mektup yazdı: «Tahta sizin layık olduğunuzu biliyoruz. Gelin bizi görün tahtı elde etmenize yardımcı olalım; ve böylece iki millet arasında gerekli olan barışı beraberce kuralım.» Leo ona, «Amorion muhasarası ile bu sulhçu tavrın birbirine uymadığı», cevabını verdi. Süleyman yeminle, Leo gelir gelmez muhasarayı kaldıracaklarını, kendisi ve maiyetinin emniyetinin de temin olunacağını va'detti. Hırslı bir insan olan Leo, 300 şövalye ile yola çıktı. Araplar onu taziz için kendisini silah elde beklediler. Geldiğini görünce kamplarından 500 adım ileriye savaş düzeninde çıktılar ve onu imparator olarak selamladılar. Arapların Leo'ya gösterdiği teveccühü surlardan seyreden Amorion ahalisi büyük bir heyecana kapıldı. Artık sulh anlaşmasının maddeleri düzenlenecek'i. Leo kendi grubuyla ayrı bir yerde kamp kurmak istedi ve 3 gün boyunca Arap kumandanlarıyla müzakereler yapmaya gitti. Bu arada verilen söze rağmen muhasara devam ediyordu. (74)

Araplar, Bizans'a karşı vaktiyle Saborios'u kullandıkları gibi şimdi de Leo'yu kullanmak istiyorlardı. Buna mukabil, Theodosios'a isyan etmiş olması sebebiyle Amorion'lularla arası açık olan Leo, şehir ahalisi ile anlaşmak için bu muhasaradan istifade etti. Şehirdeki din adamları ile gizlice görüşerek onları kurtaracağını vaad etti. (75)

(72) Agapius, Amorion'dan bahsetmez, ancak Süleyman'ın ikinci yılında Mesleme'nin Süleyman b. Muad ve Bahteri-ibnü-l Hasan kumandasındaki öncü kuvvetlerini takiben İznik'e kadar gitdiğini yazıyor. Herhalde Theophanes'teki Baccharos ile Bahteri aynı zattır. Sonra Leo -herhalde İznik havalisinde- Süleyman-ibni-Muad ile buluşup görüşür ve onun delaletiyle Mesleme'nin huzuruna kabul edilir. Ondan sonra da İzmit üzerine yürür, Theodosios'un askerini bozup, oğlunu öldürür. bkz: Agapius, Kitâb'ül-Unvân, s. 501.

(73) M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 225.

(74) Lebeau, Histoire du bas Empire, neşr: M. St. Martin, Paris 1824 - 1836, c. VII, s. 98.

(75) Kitab el-Uyûn'da verilen malumata göre de Amorion ahalisi Leo'ya tabi olmak istemezler. Ancak Arap tehlikesi sebebiyle bunu kabullenmek zorunda kalmışlardır. bkz: E. W. Brooks, «The Campaign of 716 - 718 from Arabic sources», Journal of Hellenic Studies, XIX, 1899, s. 22.

Araplar hakikatte hem Leo'yu hem de Amorion'u ele geçirmeye çalışıyorlardı. Bu arada Mesleme gittikçe yaklaşıyordu. Leo, Arapların elinden kurtulabilmek için güya bizzat Mesleme ile görüşmek üzere 300 süvari ile yola çıktı. Kaçmaması için kendisinininkinden daha kuvvetli bir Arap birliği ona refakat ediyordu. Fakat kamp dışına çıktıklarında Leo bunları gafil avlayarak ellerinden kaçıp kurtulmaya muvaffak oldu. Bunlar, döndüklerinde Süleyman aleyhinde dedikodu ettiler; «Bu duvarlar önüne ne yapmaya geldik. Neden etrafı yağma etmiyoruz» diyorlardı. Çadırlarını yakıp dağıldılar. Kendi ordusuna ulaşan Leo, Arapların geri çekildiğini öğrendi, ancak Mesleme'nin gelip kuşatmaya devam edeceğinden korkarak, Nicetas adlı bir kumandan idaresinde 800 askerini Amorion'u müdafaa etmeye gönderdi ve şehirden kadın ve çocukların uzaklaştırılmasını emretti. Sonra Arapları yenecek kadar güçlü olmadığını hissederek Psidia dağlarına çekildi. Bu sırada Mesleme Kapodokia'ya girmişti. (76) Leo Mesleme'ye elçi göndererek onunla görüşmek istediğini bildirdi. Mesleme, her ne kadar Leo'nun Amorion'a bir garnizon yerleştirmiş olduğunu duyarak sukut-ı hayâle uğramışsa da, Leo ile müzakereye devam etmiş ve Bizans imparatoruna karşı Leo'yu kullanmak istediğinden, onun desteğini kazanmak ümidiyle işgal ettiği bölgelerin yağma edilmesini yasaklamıştı; Leo kendisini görmeye geldiği takdirde, yapılacak sulh anlaşmasının tatminkar şartları olacağını vaadetti. Leo bu hususta mutabık gibi görünüyordu elçi ve mektuplarla Mesleme'yi oyalayarak zaman kazanmaya çalışıyordu. Nihayet şansını denemeye karar vererek İstanbul'a gidip tacı ele geçirmek için İzmit'e kadar ilerledi. (77) Leo, Mesleme ile anlaşmış gibi görünürse de, her şeyden evvel kendi hedefini takib ederek İzmit üzerine yürümüş ve orada kendisiyle mücadele etmek için gelen Theodosios'un oğlunu esir etmiştir. (78) Daha sonra Leo Üsküdar üzerine yürüdü. Bir takım müzakerelerden sonra Theodosios, hayatının bağışlanması şartıyla, senatonun tahttan feragat etmesi teklifini kabul etti. Leo 716 martında Ayasofya'da imparatorluk tacını giydi. (79)

(76) Lebeau, *Histoire du bas Empire*, c. XII, s. 107.

(77) Lebeau, *Histoire du bas Empire*, c. XII, s. 108.

(78) Mesleme'nin Anadolu harekatı sırasında Leo'nun ona bir takım diplomatik oyunlar oynadığı hususunda bütün kaynaklar ittifak etmektedir. Mesela, Agapius'a göre, (*Kitab'ül-Unvân* s. 501). Leo Süleyman b. Muad'ın delaletiyle İzmit civarında Mesleme ile görüşmüş ve ondan sonra da İzmit üzerine yürüyüp orada Theodosios'un askerini bozmuştur.

(79) M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 225.

Bu arada Mesleme kışı Anadolu'da geçirmişti. Ömer b. Hübeyre kumandasında ki donanma ise Kilikia'ya kadar gelmiş ve orada kışlamıştı. Bahar gelince Mesleme, Bergama ve Sardes'i fethetti; Theophanes'e göre Mesleme Leo'dan boşubosuna bir haber beklemişti. Nihayet onun kendisini aldattığını anlayınca Abydos'a (Nâra) gitmiş ve Ömer b. Hübeyre kumandasındaki İslâm donanmasının yardımı ile Trakya'ya geçmişti. (80) 716 yılında 15 ağustosta İstanbul muhasarası başladı. (81)

İslâm ordusu İstanbul'un aşılması imkansız surları önünde yerleşti. Surların giriş çıkışları kontrol altına alındı mancınıklar yerleştirildi. Kitab ül-Uyûn'un müellifine bakılırsa, Mesleme'nin getirdiği harb aletleri arasında neft de vardı. (82) E. W. Brooks, muhasaralarda neftin müdafaa maksadıyla kullanıldığını, ancak hücum maksadıyla kullanıldığına dair herhangi bir misal bilmediğini söyleyerek bu hususta şüphe izhar ediyor. (83) M. Canard ise, buna misal olarak Baybars'ın Markab muhasarasını veriyor ve «neft»in meydan muharebelerinde bile kullanıldığını ilave ediyor. (84)

Enteresan bir husus da Mesleme'nin, muhasara esnasında ordunun iâşesini temin için, İstanbul'a varıncaya kadar her süvarinin atının terkisinde bir miktar darı taşıtmasıdır. (85) Mesleme, bu da-

(80) Mesudi, Muruc uz-Zeheb, neşr: P. Courteille (Paris 1863) c. II, s. 317. Ayrıca bkz: Süryani Mihail, Chronique, Fransızcaya terc: J. B. Chabot (Paris 1905) c. II, s. 485.

(81) M. Canard, (Arapların İstanbul seferleri s. 224), J. Wellhausen'in bu seferin kronolojisini kati olarak tesbit ettiğini kabul ederek neticeyi şöyle hülâsa ediyor: «Bu sefer Theophanes'e göre 6208, 6209 ve 6210 seneleri boyunca devam etmiş ve Mesleme, 5 eylül 715 tarihinde başlayan H. 97 senesi iptidalarında yola çıkmıştır. Hicretin 98 tarihinde ve miladın 716 senesi ağustos ayında İstanbul'u muhasara etmiş ve hicri 99 senesinin miladi 14 ağustos 717 tarihinde başlayan ikinci ayında (=Safer'de), yani 717 senesi eylül ayında vefat etmiş olan halife Süleyman'ın son günlerinde muhasarayı kaldırmıştır.» Halbuki E. W. Brooks'a göre sefer 716-718 yılları arasındadır; zira Leo 717 martında ve muhasaradan birkaç ay önce imparator olmuştur. (bkz: «The Successors..», s. 417 ve «The Campaign of 716 - 718 from Arabic sources», s. 24). Bunların münakaşası için bkz: J. Wellhausen, «Die Kampfe..», s. 440 - 442.

(82) E. W. Brooks, «The campaign of 716 - 718 from Arabic Sources», Journal of hellenic studies, XIX, 1899, s. 21.

(83) Aynı eser, s. 21 deki 2 nolu dipnot. ????

(84) M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 252'de 98. dipnot.

(85) Taberî, c. IX, s. 1315. Kitab'ül-Uyûn'da yer alan bir çok garib teferruat Taberî'de kısaltılmış olarak yer almakta ve her iki kaynağın da aynı rivayetleri kullandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bkz: E. W. Brooks, «The Campaign of 716 - 718», s. 21.

rının yenilmesini yasaklar; darının ekilmesini ve hasat mevsimine kadar askerin yağma akınları ile geçinmesini emreder. (86)

Mesleme İstanbul'u muhasara ettikten sonra Leo'dan bir sulh teklifi geldi. Ancak Mesleme bu teklifi kabul etmedi ve halifeden yardımcı kuvvet istedi. Kitab ül-Uyûn'da, bu sulh görüşmelerine dair bir çok garip tafsilat vardır. Gûyâ Leo, Mesleme'yi kandırarak ordunun erzakını yakmaya ikna etmiş, hatta bu erzakın bir kısmını İstanbul'a taşımak için Mesleme'den izin almıştır. Aynı rivayet kısaltılmış olarak Taberi'de de vardır. Buna göre Mesleme, İstanbul'u muhasara ettikten sonra Leo'yu Amorion'dan getirtir; onunla anlaşır ve kendi himayesinde olan Leo'yu impâtor olarak kabul etmeleri için Bizanslılara baskı yapar. Kısaca Leo Mesleme'nin casusudur, ama onun sayesinde imparatorluğu elde ettikten sonra ihanet eder. (87) Halbuki İstanbul muhasarasından aylarca önce Leo imparatorluğu elde etmişti. Bu arada Amorion müzakerelerinde bahsi geçen Süleyman b. Muad da Leo'nun ihaneti yüzünden şüpheli görülür ve intihar eder. Kitab ül-Uyûn'da, bu müzakerelerde rol oynayan bir şahıs olarak, Abdullah el-Battal da zikrediliyor. İbni A'sam'ül-Kûfi ise ondan «Battal b. Ömer» diye bahsediyor. E. W. Brooks, sadece bazı kilise zabıtlarından bilinen «Kırk kulaçlık adam» lakaplı bir Yahudinin İstanbul muhasarası esnasındaki sulh müzakerelerinde Leo'nun elçisi olarak gösterilmesi sebebiyle, bu malumatın tamamen uydurma olmayıp teferruatı meçhul kalan bir takım bozuk rivayetler olduğuna hükmeder. (88) İbnü'l-Esir de böyle bir sulh müzakeresinden bahsediyor. (89) İbni Asem ül Kufi'ye göre de bir çok sulh müzakereleri olmuş ve Leo haraç vermeyi kabul etmişse de taraflar anlaşamamışlardır. (90)

Mesleme'nin istediği yardımcı kuvvet, 1 Eylülde Süleyman isimli birisinin idaresindeki 1800 yelkenli gemiden mürekkkeb donanma İstanbul'a geldi. (91) İslâm donanması Haliçten itibaren Marmara surları önündeki bütün sahayı kaplıyordu. (92) Bu ikinci filonun gelmesinden 2 gün sonra şiddetli bir lodos çıktı ve gemileri demir al-

(86) Aynı eser, s. 1316.

(87) E. W. Brooks, «The Campaign of 716 - 718», s. 24.

(88) E. W. Brooks, «The Campaign of 716 - 718», s. 26.

(89) İbn ül Esir, c. V, s. 27.

(90) İbni Asem ül Kufi, Kitab ül Fütuh, Topkapı Sarayı III. Ahmed ktp. No: 2956, c. II, s. 162.

(91) M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 226.

(92) Lebeau, Histoire du bas Empire, c. XII, s. 116.

mak zorunda bıraktı. Bu yüzden gemilerin bir kısmı Trakya sahillerine bir kısmı da Kadıköy'e gittiler. Bu sırada Erzak ve malzeme gemileri, ağır olmaları sebebiyle ve boğazın akıntılarında iyi hareket edemediklerinden savaş gemilerinden ayrılmak zorunda kaldılar. Bu fırsatı de ğerlendiren Bizans donanması, bizzat Leo bir sürat gemisine binmiş olduğu halde, bu geride kalan gemilerin arasına dalarak grejuva ateşleriyle hepsini tahrip ettiler. 20 erzak gemisi karaya oturdu kalanlarda yükleriyle birlikte yanıp mahvoldu. Savaş gemilerinin bir kısmı da şiddetli lodos yüzünden Marmaradaki adalara çarparak parçalandı. Bu arada Leo tahta dubalar kullanmak suretiyle haliçe bir zincir çekti. İmparatorun maksadı İslâm donanmasını haliçe çektikten sonra bu zincir vasıtasıyla çıkışı kapatarak hepsini yakmaktı. (93)

Müslümanlar ertesi gece yeniden hücum etmeyi planlamışlardı; ancak greuva ateşleriyle imha edilen erzak gemileri yüzünden cesaretleri kırılmıştı. Tekrar hücum etmekten vazgeçerek, geri çekildiler ve surlardan iki buçuk fersah uzaklıkta demirlediler.

Bu sefer karadan yapılan taarruzlar başladı. Mesleme'nin bu kuvvetli surlar karşısında beklemekten başka yapabileceği pek fazla bir şey yoktu. Ayrıca mahsurların, uzun bir muhasara ihtimaline karşı, Anastasios devrinden itibaren çeşitli tedbirler almış olduklarını biliyoruz. Üstelik Müslüman donanmasının getirdiği erzak gemilerinin bir kısmı fırtına esnasında telef olmuş bir kısmı da Leo tarafından zaptedilmişti. O sene kış erken geldi ve o uzun sürdü; 110 gün boyunca karlar erimedi. Çok şiddetli soğuklar sebebiyle çok sayıda at ve deve telef oldu. Ordunun barınabilmesi için barakalar yapmak ve toprak altında mağralar kazmak zarureti hasıl oldu. Askerler açlıktan kırılıyordu. Yük hayvanlarını, ağaç kabuklarını ve hatta at takımlarının derilerini bile yemek mecburiyetinde kaldılar. (94)

İlkbaharda Sufyan kumandasındaki 400 gemiden mürekkebe Mısır filosu geldi. Gemiler silah ve buğdayla yüklüydü ve ayrıca sürat gemileri de vardı. Grejuva ateşinden korkan Sufyan İstanbul'a gitmeyerek tehlikeden uzak bir körfezde demir attı. İki gün sonra Yezid kumandasında 300 erzak gemisi daha geldi. (95) Fakat bir ihanet

(93) Aynı eser, c. XII, s. 117.

(94) M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 226. Ayrıca bkz: E. W. Brooks, «The Campaign of 716 - 718», s. 29.

(95) Lebeau, Histoire du Bas - Empire, c. XII, s. 118. Arap rivayetlerinde bu isimlerden bahsedilmiyor.

(F.: 6)

bu yardımların Mesleme'nin eline geçmesine mani oldu. Müslüman donanmasındaki hristiyan tayfalar isyan ederek ele geçirdikleri gemilerle, geceleyin İstanbul'a geldiler ve Leo'ya Arap donanmasının yerini haber verdiler. Bu fırsattan istifade eden Leo, hafif sürat gemilerini sifnoforlarla donatarak Mesleme ordusuna yardıma gelen İslâm donanmasına hücum etti. Müslüman donanmasına yaklaşınca bu gemiler ateş püskürtmeye başladılar ve büyük bir yangın çıkardılar. Yanmaktan kurtulan gemiler de zaptedildi ve bunlardaki Erzak İstanbul'a taşındı.

Theophanes'e göre Merdasan isminde birisinin kumandasında İzmit'e kadar ilerleyen bir yardım ordusu da Bizanslılar tarafından pusuya düşürülerek darmadağın edildi. (96) Taberî'ye göre 98 (716-718) yılında Burgân (Bulgarlar) Meslemeye hücum ettiler. Bunun üzerine halife Süleyman, Mesade veya Amr b. Kays kumandasında yardımcı kuvvetler gönderdi; ancak bu ordu da Slavlar tarafından pusuya düşürüldü. (97) Taberî, sonunda Slavlar'ın dağıldığını söylüyor. Burada bahsi geçen Mes'ade ile Theophanes'in bahsettiği Merdasan aynı şahıs olmalıdır. Mesade'nin Slavlar tarafından pusuya düşürülmesi de mümkündür; zira Slavlar'ın Bithynia'da (İzmit civarında) iskân edilmiş olduklarını biliyoruz. Theophanes Bulgarlar'ın Bizans'ın yardımına gelmediğini aksine Araplar tarafından kendi memleketlerinde baskına uğradıklarını yazar. Ömer b. Hübeyre Bulgarlar'ın ülkesine taarruz etti; ancak Bulgarlar tarafından ağır bir mağlubiyete uğratıldı. (98) Herhalde açlık sebebiyle büyük sıkıntılar çeken Araplar, Bulgar memleketlerini yağma ederek bu sıkıntıdan kurtulmak istemişlerdi.

Üstüste gelen bir çok felakete rağmen Mesleme inatla muhasarayı devam ettiriyordu. Fakat 99 yılının ikinci ayında (Eylül 717) Halife Süleyman vefat etti ve yeni halife Ömer b. Abdülaziz, Mesleme'ye muhasarayı kaldırıp dönmesi emrini gönderdi. (99) Kitab-ül-Uyûn'a göre Mesleme'ye dönüş emrini götüren «berîd»e (Posta habercisi), şayet Mesleme muhasarayı kaldırmak istemezse dönüş emrini askere bizzat tebliğ etmesi emrolunmuştu. Her şeye rağmen Mesleme muhasaraya devam etmek istedi ise de bu vaziyet karşısında çaresiz kalarak dönüş emrini verdi. (100)

(96) M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 226.

(97) Taberî, c. IX, s. 1317.

(98) J. Wellhausen, «Die Kampfe..», s. 441.

(99) Taberî, c. IX, s. 1346.

(100) Anonim, Kitâb ül-Uyûn ve'l-Hadâik fî Ahbâr el-Hakâik, neşr: M. J. De Goeje, Leiden, 1869, s. 39.

M. Canard'a göre, «Leo'ya nisbeten Mesleme cidden acınacak bir zavallı vaziyetindedir. Meydana çıkarılması bizim için pek basit bir takım hilelere aldanıvermiştir: Leo'nun Mesleme'yi Arap ordusu erzakının yakılmasına hakikaten ikna etmiş olması pek muhtemeldir; İbn-ül-Esir'in kaydettiği bir rivayete nazaran Leo'nun hilesi İstanbul'un iâşesini temin ettirmiş olmasından ibarettir. Fakat şu da muhakkaktır ki Mesleme kolayca aldatılabildiği için, Leo onu istediği gibi oynatabileceğini iyice anlamıştır. Herhalde Kitabü'l-Uyûn'un müellifi, Mesleme'nin aciz bir adam olduğundan bahsetmekle hakikati tamamiyle ifade etmiş demektir.» (101) Halbuki Kitab'ül-Uyûn'un verdiği masal kabilinden teferrüata inanmak mümkün olmadığı gibi böyle bir hüküm vermek de mümkün değildir. Leo'nun bir takım erzak gemilerini zaptetmesi lodos fırtınası sayesinde mümkün olmuştur ve bu meselenin yegane kabul edilebilir izah şekli de budur. Peşpeşe gelen bir sürü tabii afet karşısında Meslemenin yapabileceği hiç bir şey yoktu. Leo'nun muktedir bir asker ve usta bir siyaset adamı olduğu kabul edilebilir. Ancak bu hikayede Mesleme'nin aciz bir insan olduğunu gösteren -Kitab-ül-Uyûn'daki uydurma teferrüat sayılmazsa- hiç bir unsur yoktur. Söyleyebileceğimiz yegane makul şey, bunun talihsiz bir sefer olduğudur.

Theophanes'e göre dönüş yolunda da talihsizlik Arapların yakasını bırakmamış ve fırtınaya yakalanan donanma bir taraftan da Bizanslıların taarruzlarına uğrayarak tamamen mahv olmuştur. Buna göre sadece beş gemi Suriye'ye geri dönebilmiştir. (102)

Muahhar Arap ve Türk tarihçilerin eserlerinde Mesleme seferine ait bir çok efsanevi hatıralar bulmak mümkündür. (103) Bilhas-sa Mesleme'nin İstanbul'da yaptırdığı söylenen bir cami ile ilgili pek çok kayıt bulmak mümkündür; Galata camisini ve hatta Galata kulesini Mesleme'nin yaptırdığını söyleyenler de vardır. (104) Bu sefer esnasında ismi geçen Abdullah el-Battal'ın kahramanlıklarına dair destani bir edebiyatın Türk halkı arasında çok popüler olduğu da hatırlanabilir. Ostrogorsky'e göre meşhur Bizans destanı Digenes Akrites'te de müslümanların Anadolu'ya yaptıkları muhtelif seferlere ait akislerin bulunduğu isbat edilmiştir. (105)

(101) M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 231.

(102) M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 226.

(103) Bu efsanelerle ilgili fazla malumat için bkz: M. Canard, «Arapların İstanbul Seferleri», s. 231 - 236.

(104) Aynı eser, s. 255.

(105) G. Ostrogorsky, History of the Byzantine State, s. 132.